

Барановська О. В.,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України,
panihellena@gmail.com

ОБДАРОВАНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКА ЯК ЧИННИК ЖИТТЄВОГО ВИБОРУ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Проблема виявлення та діагностування обдарованості старшокласників набуває особливої значущості в умовах старту пілотного етапу впровадження профільного навчання в ліцеях, метою якого є створення умов для компетентнісного розвитку старшокласників, їхньої здатності застосовувати знання, вміння, цінності й ставлення для розв'язання практичних задач у сучасному динамічному середовищі. У цьому контексті обдарованість виступає ключовим чинником життєвого вибору старшокласника, адже саме вона визначає його природні здібності, схильності й потенційні можливості, впливаючи на професійне самовизначення та формування готовності до самореалізації. У статті акцентовано на важливості формування ключових компетентностей, критичного мислення, творчого самовираження й культурної ідентичності старшокласників засобами мовно-літературної освіти. Наголошено на об'єктивних труднощах освітнього процесу ліцеїв в умовах війни: фрагментації навчання, освітніх втратах і порушенні емоційної рівноваги учнів, що зумовлює потребу в діагностуванні потенціалу обдарованості. Це діагностування виходить за межі традиційного оцінювання й перетворюється на стратегічний інструмент виявлення внутрішніх ресурсів особистості, які потребують педагогічного супроводу. Обдарованість розглядається як багатовимірне явище, тісно пов'язане з пізнавальною мотивацією, креативністю, інтелектуальним потенціалом, здатністю до самостійного мислення, саморозвитку та ціннісного самовизначення – чинниками, що визначають професійний вибір старшокласників. В умовах профільної освіти особливого значення набуває створення освітнього простору, який сприяє розвитку індивідуальних здібностей і формуванню готовності до самореалізації. Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні ролі обдарованості як ключового чинника життєвого вибору старшокласників та аналізі ефективних шляхів її педагогічної підтримки в умовах профільного навчання.

Ключові слова: обдарованість; профільне навчання; старшокласник; мовно-літературна освіта; життєвий вибір.

The problem of identifying and diagnosing giftedness among senior pupils has acquired particular significance in the context of launching the pilot stage of implementing profile education in lyceums, the purpose of which is to create conditions for the competency-based development of senior pupils and their ability to apply knowledge, skills, values, and attitudes to solve practical problems in the modern dynamic environment. In this context, giftedness serves as a key factor in a senior pupil's life choice, as it determines their natural abilities, inclinations, and potential opportunities, influencing professional self-determination and the formation of

readiness for self-realization. The article emphasizes the importance of developing key competencies, critical thinking, creative self-expression, and cultural identity of senior pupils through language and literature education. It highlights the objective difficulties of the lyceum educational process in wartime conditions – fragmented learning, educational losses, and emotional imbalance of pupils – which determine the need to diagnose the potential of giftedness. This diagnosis goes beyond traditional assessment and becomes a strategic tool for identifying the inner resources of the individual that require pedagogical support. Giftedness is considered a multidimensional phenomenon closely related to cognitive motivation, creativity, intellectual potential, the ability for independent thinking, self-development, and value-based self-determination – the factors that determine the professional choice of senior pupils. Under the conditions of profile education, special importance is attached to creating an educational environment that promotes the development of individual abilities and the formation of readiness for self-realization. The purpose of the article is to provide a theoretical justification of the role of giftedness as a key factor in the life choice of senior pupils and to analyze effective ways of its pedagogical support in the context of profile education.

Keywords: giftedness; specialized education; high school student; language and literature education; life choice.

В умовах пілотного етапу впровадження профільного навчання в ліцях особливої актуальності набуває проблема виявлення та діагностування обдарованості старшокласників. Саме це створює підґрунтя для компетентнісного розвитку учнів, формування в них здатності застосовувати знання, уміння, цінності й ставлення для розв'язання практичних завдань у сучасному динамічному середовищі. Важливим завданням профільного навчання є підготовка молоді до усвідомленого професійного та життєвого вибору через систему профорієнтаційної роботи, варіативність навчальних курсів і можливість навчання за індивідуальною освітньою траєкторією. Результатом цього процесу має стати формування зрілої особистості, здатної оцінювати власний досвід, робити обґрунтований вибір і нести відповідальність за нього. У цьому контексті обдарованість виступає ключовим чинником життєвого вибору старшокласника, адже саме вона визначає його природні здібності, схильності та потенційні можливості у певній сфері діяльності. Вона безпосередньо впливає на професійне самовизначення, спрямовуючи учня до галузі, де гармонійно поєднуються «можу» (здібності) і «хочу» (мотивація). Високий рівень розвитку інтелектуальних, творчих чи спортивних здібностей формує прагнення до самореалізації й досягнення успіху, що, своєю чергою, забезпечує усвідомлений та успішний життєвий вибір.

Мовно-літературна освіта в ліцях посідає особливе місце у формуванні особистості старшокласника, оскільки вона забезпечує розвиток ключових

компетентностей, необхідних для самореалізації й життєвого вибору. Зміст і методи навчання в цій галузі спрямовані не лише на засвоєння мовних знань, а й на розвиток мислення, здатності до творчого висловлення власних ідей, аргументованого відстоювання позиції, осмислення культурних і моральних цінностей. Саме через опанування мови як інструмента пізнання й комунікації учень вчиться усвідомлювати себе суб'єктом культури, здатним до рефлексії, критичного аналізу й міжособистісної взаємодії. Формування комунікативної компетентності є базовою умовою виявлення та розвитку обдарованості, адже ефективне спілкування, вміння висловлювати власні думки, інтерпретувати тексти різних жанрів і стилів сприяють інтелектуальному зростанню та творчому самовираженню учнів. Робота з художнім словом розвиває емоційно-ціннісну сферу, уяву, здатність до емпатії, асоціативного й образного мислення. Аналіз літературних творів, участь у дискусіях, творчих проєктах, написання есе формують навички критичного мислення й креативності – складові інтелектуальної обдарованості. Особливе місце у цьому процесі посідає розвиток творчості – як літературної (через створення власних текстів, поезій, сценаріїв, участь у конкурсах і фестивалях), так і міжпредметної, що проявляється у вмінні поєднувати знання з різних галузей, створювати оригінальні ідеї, шукати нестандартні рішення. Водночас мовно-літературна освіта виступає простором для утвердження культурної ідентичності старшокласника. Знайомство з національними традиціями, духовними орієнтирами та художнім спадком формує усвідомлення себе як частини культурної спільноти. Це створює умови для внутрішньої цілісності особистості, розвитку моральних орієнтирів і здатності до самопізнання. Таким чином, мовно-літературна галузь не лише сприяє пізнавальному, комунікативному й творчому розвитку учнів, а й виступає важливим інструментом педагогічної діагностики, що дозволяє виявити індивідуальні прояви обдарованості та забезпечити їх подальшу підтримку в освітньому процесі ліцею [1].

На сучасному етапі розвитку профільної освіти в ліцеях питання виявлення й підтримки обдарованості набуває особливого значення, адже саме вона визначає здатність старшокласника до усвідомленого вибору майбутнього життєвого та професійного шляху. Пошуки науковців і дослідників у вивченні природи обдарованості тривають у трьох основних напрямках. Соціогенний підхід пояснює обдарованість через вплив середовища, системи виховання та соціальних умов. Біогенетичний підхід наголошує на ролі природних задатків, генетичних факторів і нейропсихологічних особливостей. Аксіометричний підхід пов'язує обдарованість із ціннісними орієнтаціями, мотивацією та смисловими установками особистості [2]. Інтеграція цих підходів дозволяє розглядати обдарованість як багатовимірний феномен, у якому природні,

соціальні й духовно-ціннісні чинники взаємодіють у процесі розвитку особистості. Такий підхід забезпечує розуміння обдарованості не лише як сукупності вроджених здібностей, а як динамічної системи, що формується під впливом освітнього середовища, культурних і соціальних контекстів. Саме профільна школа, з її орієнтацією на індивідуалізацію навчання, створює умови для виявлення та розвитку різних форм обдарованості учнів. Важливими напрямками розвитку обдарованості виступають здібності, креативність, інтелект, спеціальні здібності, особистісна спрямованість і вольові якості [3]. Кожен із цих компонентів забезпечує певний аспект розвитку індивідуальності: здібності створюють передумови для ефективної діяльності; креативність формує здатність до інноваційного мислення; інтелект забезпечує когнітивну гнучкість і здатність до аналізу; особистісна спрямованість визначає мотиваційний вектор розвитку; вольові якості сприяють саморегуляції, наполегливості та здатності долати труднощі. Усі ці складові взаємопов'язані й утворюють систему, що визначає індивідуальний стиль пізнання та діяльності, безпосередньо впливаючи на процес життєвого самовизначення старшокласника.

Освітній простір ліцею має бути орієнтований на всебічну підтримку обдарованості старшокласників через створення умов для свідомого вибору, самопізнання та творчої самореалізації. Значну роль у цьому відіграє навчання за індивідуальними освітніми траєкторіями, доступ до курсів за вибором, які допоможуть розвитку здібностей та обдарованості, можливості участі учнів у науково-дослідницьких, творчих і соціальних проєктах. Це дозволить старшокласникам розвивати власні інтереси, глибше усвідомлювати свої здібності та цінності, формувати критичне мислення, наскрізні вміння, які потрібні для відповідального вибору майбутньої професії. Профільне навчання в такому контексті стає не лише місцем засвоєння знань, а й активним простором життєвого вибору, де формується ініціативна, відповідальна та самостійна особистість. Водночас навчання в умовах воєнних дій створює значні виклики для реалізації цих завдань. Фрагментація навчання, освітні втрати та порушення емоційної рівноваги учнів ускладнюють/гальмують розвиток обдарованості учнів. У таких умовах традиційні методи оцінювання творчого потенціалу старшокласників стають недостатніми, адже вони не здатні врахувати психологічні, соціальні та мотиваційні аспекти розвитку. Це зумовлює необхідність впровадження системної педагогічної діагностики обдарованості, яка виходить за межі стандартного оцінювання і перетворюється на стратегічний інструмент виявлення прихованих ресурсів особистості, що потребують підтримки й педагогічного супроводу [4–5].

У цьому процесі ключову роль відіграє вчитель. Саме педагог, спостерігаючи за проявами навчальної, науково-дослідницької та творчої

активності учня, може вчасно виявити його сильні сторони та потенційні сфери розвитку. Вчитель може створити власний дидактичний алгоритм розроблення індивідуальної освітньої траєкторії, індивідуальні програми підтримки обдарованих учнів, застосовувати диференційований підхід, стимулювати творче мислення та формувати в школярів навички самооцінювання [6–10]. Одним із ефективних інструментів є ведення портфоліо учня, яке включає результати навчальної діяльності, творчі роботи, участь у проєктах, науково-дослідницьких роботах, конкурсах і олімпіадах. Портфоліо дозволяє системно відстежувати прогрес учня, демонструє динаміку розвитку його компетентностей і творчого потенціалу, а також слугує основою для індивідуального планування освітньої траєкторії. Ефективними засобами підтримки обдарованості є також тьюторський супровід, психологічна підтримка, профорієнтаційні консультації, участь у науково-дослідницьких і творчих проєктах, конкурсах, олімпіадах та фестивалях. Завдяки цьому старшокласники здобувають можливість усвідомити власні сильні сторони, зміцнити впевненість у собі та розвинути здатність приймати відповідальні рішення щодо життєвого та професійного вибору.

Для практичного втілення педагогічної діагностики обдарованості застосовуються різні методики та інструменти. Серед них: тести інтелектуальних здібностей (шкала Векслера для дітей і підлітків (WISC), тест Стенфорда-Біне, тест Равена); тести креативності (тест Торренса на вербальну та невербальну креативність, шкала креативного мислення Guilford, тест Шмітта); опитувальники особистісних рис та мотиваційних установок (опитувальник Big Five, шкала самооцінки мотивації до навчання, інтереси професійного вибору); комплексні педагогічні спостереження (аналіз участі в дискусіях, проєктній діяльності, творчих і наукових роботах); портфоліо учня (роботи з різних предметів, творчі завдання, участь у конкурсах і проєктах) [11–13]. Ці методики дозволяють системно оцінювати потенціал учнів, відстежувати динаміку їхнього розвитку та планувати індивідуальні освітні траєкторії. Використання цих інструментів у комплексі дає змогу вчителю не лише виявляти обдарованість, а й ефективно підтримувати її розвиток, формуючи у старшокласників компетентності, необхідні для усвідомленого життєвого вибору. Виходячи з необхідності системної діагностики обдарованості старшокласників, саме педагог виступає ключовим чинником у процесі її розвитку та підтримки. Спостереження за навчальною, творчою та соціальною активністю учня дозволяє вчителю своєчасно виявити потенційні здібності, визначити сильні сторони та інтереси кожного школяра. Результати педагогічної діагностики, зокрема спостереження, тестування, анкетування та портфоліо, стають основою для формування індивідуальних освітніх траєкторій і програм підтримки

обдарованості. Завдяки цьому старшокласники не лише отримують об'єктивну оцінку власного потенціалу, а й здобувають можливість усвідомлено планувати професійний та життєвий шлях, розвивати творчість, критичне мислення та самостійність у прийнятті рішень[14–16]. Самореалізація обдарованої молоді відбувається не лише в навчальній, а й у соціальній діяльності. Важливою є співпраця ліцеїв із громадськими організаціями, університетами, бізнесом, що створює умови для практичної апробації здібностей і розвитку професійних навичок. Залучення старшокласників до соціальних ініціатив, волонтерських і творчих проєктів сприяє формуванню громадянської позиції, лідерства, комунікативної компетентності.

Таким чином, організація освітнього середовища ліцею повинна поєднувати умови для творчого самовираження та професійного самовизначення з ефективними механізмами діагностики й підтримки обдарованості, що забезпечує старшокласникам можливість реалізувати свій потенціал навіть у складних і нестабільних соціокультурних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Освіта для життя: презентація концептуальних засад освітніх галузей, (2025). У Освіта для життя: презентація концептуальних засад освітніх галузей - YouTube
2. Липова Л., Морозова Л & Ренський С. (2003). Специфіка навчання обдарованих дітей. Рідна школа. № 7 (882). (с. 8–11).
3. Антонова О. Є. (2007). Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів: монографія. (472 с.). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка.
4. Алексеєва, С. В. (2023). Дидактичний алгоритм розроблення індивідуальної освітньої траєкторії. У Витоки педагогічної майстерності. Вип. 32. (с. 5–9).
5. Алексеєнко Т., Петрук О., Барановська О., Ліпчевська І., Павлова Т. (2024). Дидактико-методичний супровід подолання навчальних втрат у базовій середній освіті. (52 с.). Київ: Інститут педагогіки НАПН України.
6. Барановська, О. В. (2024d). Виявлення обдарованості дитини в умовах війни: методики діагностування на допомогу вчителю. У Обдарованість: методи діагностики та шляхи розвитку: матеріали науково-практичного онлайн-семінару, Київ, 23-26 травня 2024 року. (с. 22–30). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України.
7. Барановська, О. В. (2020). Основні напрямки розвитку обдарованої особистості (технологічний аспект). У Вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського. Вип. 1(20): Сучасні проблеми обдарованості особистості: матер. І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 20-21 трав. 2020 р.). (с. 16–19). МОН України, НАПН України, Ін-т педагогіки. Умань: Візаві.
8. Барановська, О. В. (2021). Змішане навчання у початковій школі: нові форми взаємодії: Методичні рекомендації. (64 с). Київ: «Фенікс».
9. Шелестова Л. В. (2021). Змішане навчання у початковій школі: методичні рекомендації. (48 с.). Київ : «Фенікс».

10. Шелестова Л. А. (2018). Дослідження процесу розвитку творчих здібностей старшокласників у практиці профільного навчання. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. 1(20). (с. 21–32).
11. Шелестова, Л. В. & Барановська, О. В. (2024). Індивідуалізація навчання в умовах змішаної форми організації освітнього процесу у початковій школі: методичний посібник (наук. ред.) О. В. Малихін. (225 с.). Київ.: Видавничий дім «Освіта».
12. Діагностика особистості. Путівник практичного психолога: довідник. (2015). В. В. Войтко (укл.). (76 с.). Кіровоград: КЗ КОІППО імені Василя Сухомлинського.
13. Stanford-Binet Intelligence Scales. (1916).In <https://stanfordbinettest.com/>
14. Wechsler Intelligence Scale for Children, WISC. (1949).In <https://www.testingmom.com/tests/wisc-test/>
15. Sternberg R. J. The Nature of Creativity: Contemporary Psychological Perspectives. – Cambridge University Press, 2018.
16. Барановська, О. В. (2025). Обдарованість і життєвий вибір старшокласника: діагностика та підтримка. В М. Мельник, В. Шульга (упор.). Обдарованість: методи діагностики та шляхи розвитку: матеріали науково-практичного онлайн-семінару (Київ, 22–26 травня 2025 року). (с. 56–64). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України.
17. Барановська, О. В. (2025). Складові готовності випускника старшої школи до здійснення життєвого вибору. У О. Топузов, О. Малихін (ред.). Світ дидактики: дидактика в сучасному світі: зб. матеріалів IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 29-30 жовтня 2024 р. (с. 55–60). Київ: Педагогічна думка.
18. Барановська, О. В. (2022). Сучасні підходи до розвитку обдарованої особистості в педагогічній науці і практиці. В Обдарованість: методи діагностики та специфіка моніторингу: матеріали Всукарїнського науково-практичного онлайн-семінару (Київ, 30, 31 травня 2022 р.). (с. 22–28). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України.

Басіста В.В.,

*старший вчитель, Стуфчинецький ліцей,
violla120788@gmail.com*

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИЯВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ УЧНІВ

Анотація : у статті розглянуто взаємозв'язок між розвитком технологій штучного інтелекту та сучасними підходами до виявлення, розвитку й підтримки обдарованих дітей і молоді. Зазначено, що штучний інтелект відкриває нові можливості для діагностики, персоналізації навчання та психологічного супроводу обдарованих учнів. Розкрито потенціал використання інтелектуальних систем у педагогічній практиці, зокрема у сфері аналізу освітніх даних, прогнозування успішності та створення адаптивних освітніх середовищ. Наголошено на необхідності етичного підходу та підготовки